

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ BİRLEŞİK SÖZCÜKLERİN MERKEZLİLİK ODAĞINDA SINIFLANDIRILMASI*

The Classification of Compounds in Turkish within the Framework of Centricity

İsa SARI**

Dil Araştırmaları, Bahar 2016/18: 199-217

Öz: Birleştirme, dünya dillerinin büyük çoğunluğunda mevcut olan, yüksek üretkenliğe sahip kavram karşılama/sözcük oluşturma mekanizmalarından biridir. Bu mekanizmanın çıktıları niteliğindeki birleşik sözcükler, diğer bir ifadeyle birleşikler, ilgili diğer mekanizmaların çıktılarından farklı olarak hem sözlüksel hem de sözdizimsel etkileşimler sonucu yapılanmaları ve yine sözdizimsel öbeklerle olan yakınlıkları dolayısıyla ayrı bir konumda yer alırlar. Türkçenin gerek durağan gerek etkin sözvarlığında da birleştirme mekanizması işletilerek ortaya çık(arıl)mış pek çok unsur yer almaktadır ve böylesine üretken bir mekanizmanın çeşitli ölçütler etrafında tanımlanması ve sınıflandırılması ayrı bir güclüğü beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada, diğer sınıflandırmalardan farklı olarak Türkçedeki birleşik sözcükler, *birleşik* terimi altında, kendilerini oluşturan öğelerden hareketle daha çok baş kavramı odağında, dört ana tür etrafında ilişkisel bir incelemeye tabi tutulacak ve konuyla ilgili kapsayıcı bir sınıflandırma önerisi sunulacaktır. Bu yapılırken de, yeni olarak *yarımerkezli birleşik* terimi ve tanımı getirilecek, ayrıca Türkoloji literatüründe daha önce üzerinde neredeyse hiç durulmamış *copulative compound* kavramı *eşmerkezli birleşik* terimi teklifiyle, örneklerle açıklanacaktır. Tanımlamalar ve sınıflandırma çerçevesinde verilen örneklerde ağırlık daha çok çıktılar ad sınıfından olan birleşikler üzerinde olacak, fakat sınıflandırmanın daha kapsayıcı ve sonraki çalışmalara yol gösterici nitelikte bulunması amacıyla yer yer farklı sözcük kategorilerinden örneklerle de temas edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: sözcük yapımı, sözvarlığı, birleştirme, birleşik, kavram karşılama

Abstract: Compounding is one of the most productive naming/word-formation mechanisms that can be found in almost every language. Compounds, also known as compound words are the outputs of this mechanism and they have a special position in languages' vocabularies since they have to be evaluated at the interface of morphology and syntax. There are quite a number of examples of compounding in Turkish vocabulary too, and this mechanism has been used productively since the beginning. The description and the classification of such a mechanism and its outputs require much attention when its significance to the quality and quantity of a language is taken into account. In this paper, compounds in Turkish will be evaluated with regard to their constituents' relations under four main titles,

* Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tarafımdan tamamlanmış olan "Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme" başlıklı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, Çorum/TÜRKİYE. Gönderim Tarihi: 13.01.2016 / Kabul Tarihi: 12.04.2016

around the notion *head*, and a classification proposal will be sketched. While doing this, copulative compounds in Turkish, which have not drawn enough attention from scholars, will be introduced to the Turcology literature with prominent examples. The main emphasis will be on noun compounds considering the definitions and classification given, but examples from other compounding categories will also be given in order to provide a more substantial classification.

Keywords: word-formation, lexicon, compounding, compound, naming concepts

Giriş

Dillerin sözcükleri ekleme (ön ekleme, son ekleme, iç ekleme vs.), kırpma, eksiltme, harmanlama, işlev değiştirme gibi birbirinden oldukça farklı mekanizmaların bir arada veya ayrı ayrı kullanılmasıyla ortaya çıkan/çıkarılan birimlerle şekillenir ve çeşitli süreçlerle sözcüğüne yeni öğeler dâhil edilir, söz varlığı genişler. Birleştirme de, evrensel nitelik taşıyabilecek, diğer bir ifadeyle dil evrenseli olabilecek derecede dillerin büyük çoğunluğunda gözlemlenen önemli ve üretken bir sözcük oluş(tur)um yöntemi olarak bu mekanizmaların arasında yer alır (Greenberg 1963: 92; Fromkin, Rodman ve Hyams 1996: 59-60; Donna 2006: 77). Kavram karşılama noktasında belirgin tipolojik özelliklerinden biri ekleme olmasına rağmen Türkçede de en az ekleme kadar önemli bir konuma sahip olan birleştirme mekanizması son derece işlek, yaygın, aynı zamanda üretken bir görünüm sunar. Bu mekanizma kullanılarak ortaya çıkarılan pek çok unsur sözcüğünde kodlanmış durumdadır ve dil-içi veya dil-dışı yenilikleri adlandırmada birleştirmenin imkânlarından sıkça faydalanılır. Ayrıca bu mekanizmaya, anlık sözcük biçimlendirme süreçlerinde de bilinç-dışı bir şekilde başvurulur. Zira yeni ürün ve olguları adlandırma, yeni eylem türlerini ifade etme, kısacası kavram karşılama noktasında, dilde daha önce mevcut olan sözlüksel birimleri bir araya getirip bunları belli anlam ilişkileriyle birbirine bağlamak, insan zihninin kolayca üstesinden gelebileceği bir süreçtir. Örneğin *devlet sırrı* gibi bir birleşik kuruluşu göz önünde bulundurularak, *millet sırrı* gibi benzer bir yapının, yine birleşik şeklinde analogik bir anlık oluşumla ortaya çıkarılması yaygın görülen bir durumdur.

1. Birleşiklerin Genel Özellikleri ve Türkçenin Söz varlığındaki Önemleri

Farklı, benzer veya aynı anlamsal içeriklere sahip, daha önce dilde mevcut bulunan ya da anlık oluşum/analoji gibi süreçlerle ilk defa biçimlenen iki veya daha fazla sözcükbiçim/birimin çeşitli anlam ilişkileriyle sözlüksel bütünlük içerisinde bir arada kullanılıp bir olguyu, olayı veya daha genel olarak herhangi bir kavramı karşılar hâle gelmesi, birleşiklerin oluşumuna zemin hazırlar ve kurumsallaşmanın (institutionalization) ardından bu yapılar sözcüğünde bağımsız olarak kodlanmaya başlanır. Birleşikleri öbeklerden ayıran en önemli fark, tek başlarına, bağımsız olarak bir kavrama göndermede bulunabilmeleri, dolayısıyla sözlükselleştirici bir nitelik taşımalarıdır. Bunun yanı sıra vurgu gibi bazı seslik özellikler de birleşikleri öbek yapılardan ayırt etmede kullanılabilir. Örneğin *kırk ayak* ‘kırk adet ayak’ ile *kırkayak* ‘eklem bacaklılar sınıfından bir böcek türü’ birimlerinden ilki bir öbek iken, ikincisi

gerek anlamsal içerikteki özelleşme ve gerek vurgunun yer değiştirmesi/tekleşmesi bakımından¹ birleşik hükmündedir. Aynı şekilde *tahtaya yazmak* ile *düşeyazmak* öbeklerinden ilki bir sözdizimsel öbek görünümünü sunarken ikincisi, anlamdaki özelleşme ve vurgulamadaki farklılaşmalar dolayısıyla birleşik fiil hâlini almıştır. Dolayısıyla vurguya bağlı özelliklerin değişmesi, ses veya hece düşmesi/türemesi gibi söyleyiş esaslı farklılaşmalar birleşiklerin tanımlanmasında belirleyici olabilir (Korkmaz 2003: 137; Eker 2011: 374; Balcı 2011: 75). Bununla ilgili olarak Bauer (2006) de birleşik vurgusuna dikkati çekerek bazı birleşik yapılarında vurgunun sağdan sola geçtiğini, fakat bunun tutarlı olmadığını, vurgunun, sözlükselleşmenin bir derecesini gösterdiğini ifade eder (s. 487). Öyle ki, ileri derecede anlam farklılaşmasına uğrayarak geçirimsizleşen birleşik yapılarında mutlak sözlükselleşmeden bahsedilebilir. Diğer bir ifadeyle bu tür birleşikler hem yapı/ses hem de anlamca kaynaşıp farklılaşarak sözcükte kodlanmak ve öğrenilmek durumundadır. Dolayısıyla ses ve anlam itibarıyla ortaya çıkan sapmaların, bir bakıma birleşiklerin genelini ilgilendiren karakteristik özellikler arasında yer aldığı savunulabilir. Lieber (2005) ise vurgu, yazım, sözlükselleşmiş anlam, anaför ve ilk ile ikinci öğelerinin bölünmezliği gibi ölçütlerin birleşiklerin tanımlanmasında kullanılabileceğini aktarır (s. 376). Tüm bunlar, her ikisi de birer öbek niteliğinde bulunsa da birleşikler ile sözdizimsel birliklerin farklarını ortaya koyma noktasında önem arz etmektedir.

Bazı birleşikler, sözlüksel unsurlar yerine sözdizimsel oluşumları barındırması yoluyla da şekillenebilir: *seni seviyorum bakışı*, *iyi geceler öpücüğü*, *park etme tabelası*, *çimenlere basmayın uyarısı*² gibi. Her ne kadar kurumsallaşmamış olsa da, özel bir kavrama göndermede buldukları için bu tür oluşumları *potansiyel birleşikler* (daha ileri seviyede *sözlükbirimler*) şeklinde değerlendirmek gerekecektir. Dolayısıyla birleşiklerin tanımında sıkça karşılaşılan “iki veya daha fazla sözcükten oluşma” ölçütü, bu tür birleşikler için geçerliliğini yitirecektir. Dolayısıyla ilgili tanımları “en az iki biçimbirimden oluşma” şeklinde genellemek, bu tür durumları betimleme açısından daha tutarlı olacaktır. Yine de, ilgili yapılar belirgin bir baş (tanımlanan/nitelenen) öge, diğer bir ifadeyle odak anlam barındıran birim taşıyabilir ve bu baş, genellikle öbektan ziyade sözlükbirimdir. Bu örnekte de bir *bakış* türü tanımlanmıştır ve birleşiklerin çözülmesi şu şekilde gösterilebilir: [[*seni seviyorum*] *bakışı*]. Bu türden [[*cümle*] + *sözlüksel öge*] kalıbındaki birleşik kuruluşlarına son zamanlarda özellikle konuşma dilinde sıkça rastlanılmaktadır ve bunlardan bazıları, anlamsal ve yapısal açıdan şeffaf olmalarına rağmen sözlükselleşme eğilimindedir. Bunun yanı sıra, öğeleri arasına başka öğeler kabul etmeme gibi bazı yapısal özellikler de birleşikleri öbeklerden ayırt eder. Öyle ki, *kırkayak* birleşigi artık sözlükselleşerek ayrı bir kavramı gösterir hâle gelmiş ve kendisini oluşturan öğeler arasında herhangi bir bileşen kabul etmemeye başlamıştır. Böyle bir birleşiklerin öğeleri ayrıldığı ve çeşitli açılardan değiştirime uğradığı anda birleşik olmaktan çıkıp öbek hâlini alır: *kırk güzel*

1 Benzer olarak *açık göz ~ açıköz* örneğinde, öbek yapıda vurgu sağdaki baş unsurdayken, birleşikte bu vurgu diğer unsura kaymıştır. Ancak farklı yapılanmalarla ortaya çıkan birleşiklerde (örneğin AD+AD) vurguya bağlı değişimler kararlılık sergileyebilir. Yine de Türkçe birleşiklerde genel eğilim, unsurlara bağlı vurgunun tekleşmesi veya kaymasıdır. Türkçede birleşiklerin seslik özellikleri bu çalışmanın kapsamı dışında olduğundan, konuyla ilgili daha fazla bilgi için Demircan (1977), Özsoy (2002), Göksel ve Haznedar’a (2007) bakılabilir.

2 *-mA*’nın anlam değiştirici işlevleri için bk. Hirik (2015).

ayak veya kırk beş ayak gibi. Dolayısıyla artık bu yapılar, *kırkayak*'ın sahip olduğu özel anlamı temsil etmeyip sözdizimsel bir görünüm sunmaya başlar.

Birleşiklerin tanımlanmasında yazım hususiyetleri de önemli bir yer tutar. Her ne kadar tercihlere dayalı olsa ve bir tutarlılık göstermese de, Türkçede bilhassa anlamca kaynaşmış ve farklılaşmış (diğer bir ifadeyle sözlükselleşerek bağımsız bir hüviyet kazanmış), bunun yanı sıra seslik değişimlere uğramış birleşikleri hem kurumsal hem de özel olarak bitişik yazma eğilimi gözlemlenir: *kahvaltı*, *geridönüş*, *kalkuyruk* vd. Ayrıca, çeşitli sebeplere bağlı olarak bazı birleşiklerin öğelerinin arasına kısa çizgi (-) işaretinin eklenmesiyle ortaya çıkan yazımlara da rastlanılmaktadır: *değiş-tokuş*, *alış-veriş* gibi.³

“Kendi aranızda, almak istedikleriniz, satmak istedikleriniz, **değiş-to-kuş** istekleriniz. Not: Bu bölüm haricinde **alış-veriş** yasaktır.” (<http://sinefoto.com/index.php?/forum/>, erişim tarihi: 28.12.2015)

Birleşiklerin bir kısmı tamamen dilin kendi imkânlarıyla ortaya çıkarken, bazıları, dil etkilenimi sonucunda farklı bir dilden anlam kopyalaması yoluyla şekillenebilir. Örneğin *kuruyemiş* tamamen Türkçenin imkânları ile kurulmuş bir birleşik görünümünde bulunuyorken, diğer bir ifadeyle Türkçe kökenliken; *altın çağ* İngilizce *golden age* birleşiklerinden bire bir anlam kopyalaması yoluyla oluşturulmuştur (Nevzat Özkan 2011: 1355). Dolayısıyla yabancı kökenli birleşikleri Türkçe öğelerle çözümleyip yerileştirme, birleşiklerin ortaya çıkışında önemli bir rol oynayabilir. Bunun yanı sıra, birleşiklerin bir kısmı, özel ad hükmünde bulunmasalar dahi metaforik/metonimik olarak özel bir çağrışım yapabilir: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni ifade etmek için tercih edilen *yavru vatan* veya Fenerbahçe spor kulübünü tanımlamak için kullanılan *sarı kanarya* gibi.

Birleştirme mekanizması, farklı mekanizmalarla etkileşim içerisinde bulunabilir. Örneğin iki fiilin kök hâlde bir arada kullanılıp ad sınıfından bir birleşik ortaya çıkarması sadece birleştirme ile açıklanamaz. Bu tür durumlarda işlev değiştirme mekanizması da devreye girmektedir: $kap-_{EYLEM} + kaç-_{EYLEM} = kapkaç_{AD}$ veya $çek-_{EYLEM} + yat-_{EYLEM} = çekyat_{AD}$ gibi.⁴ Bazı durumlarda çekimli fiiller de işlev değişimine uğrayarak ad sınıfından birleşiklerin oluşmasına zemin hazırlar: $ol-du_{EYLEM} + bit-ti_{EYLEM} > oldubitti_{AD}$, $biç-er_{EYLEM} + döv-er_{EYLEM} > biçerdöver_{AD}$ gibi. Bu tür işlev değişimine uğramış birleşikler belirgin herhangi bir baş öge barındırmadıkları için başsız (tamlama hükmünde bulunmayan) birleşikler olarak değerlendirilebilirler. Ancak yine bu tür birleşiklerin birden fazla baş ögeye sahip oldukları da düşünülebilir, zira ilgili birleşiklerin anlamı, kendilerini oluşturan öğelerin ayrı ayrı anlamlarının bütününe eşittir ve öğeler eşit olarak anlamı tamamlayıcı niteliktedir.

Sonuç olarak, her ne kadar Türkçenin sözvarlığındaki unsurların büyük bir kısmı ekleme yoluyla ortaya çıkmış/çıkarılmış olsa da, dil etkilenmeleri başta olmak üzere çeşitli sebeplerle ekleme dışında kalan süreçlerle de sözvarlığına dâhil olan ve olmaya devam eden sözcük yapılarının sayısı hayli fazladır. Bununla birlikte, Türkçenin ve

3 Türkçede birleşiklerin yazımıyla ilgili belli başlı eğilimler için Korkmaz (1994), Menz (2008), Tekin (2013) ve Yüceol Özezen'e (2014) bakılabilir.

4 Bu örneklerde fiil köklerinin tek başlarına kullanılmalarının yanı sıra ikinci kişi emir kipinde çekimlenmiş olmalarından da bahsedilebilir, fakat bu durumda dahi bir işlev değişimi söz konusudur.

daha pek çok dilin başvurduğu esas mekanizmalardan biri durumundaki birleştirme, ilgili süreçlerin en işleklerinden olma özelliğini korumaktadır. Dolayısıyla Türkçenin gerek artzamanlı gerek eşzamanlı görünümüleri, ayrıca modern varyasyonları dikkate alındığında, birleştirmenin hem dil içi hem de dil dışı kavramları karşılama ve terim türetme noktasındaki önemi ortaya çıkacaktır. Zira birleştirme, Eski Türkçe döneminden bu yana, Türkçenin tanıklanan en eski metinlerinde dahi çok işlek ve üretken bir kavram karşılama mekanizması olma niteliğini taşımaktadır.

2. Şeffaflık ve Geçirimsizlik, Sözcükte Kodlanma

Birleşiklerin başta anlamsal olmak üzere sesbilgisel, biçimbilgisel, sözdizimsel ve kısmen de yazımsal yönleriyle öbekler gibi diğer benzer birliklerden ayrıldıklarını, fakat yine bu yönleriyle sözlükbirimler kadar tutarlı olmadıklarını belirtmek mümkündür. Dolayısıyla birleşiklerin öbekler ile müstakil sözlükbirimler arası bir konumda yer aldığı savunulabilir. Ancak diğer özellikleri bir kenara bırakılacak olursa, birleşiklerin bağımsız-sözlüksel nitelikte bulunmaları ve öbeklerden farklılaşmaları, daha çok anlamsal içerikleri, ilişkileri ve sözlüksel bütünlükleri itibarıyladır. Anlamsal içerik ve ilişki durumu ise birleşiklerin şeffaf (anlamca tahmin edilebilir/çözümlenebilir) veya geçirimsiz (anlamca tahmin edilemez/çözümlenemez) olmalarını etkiler. Örneğin *köprü altı*, *denizaltı*⁵ ve *kahvaltı* gibi baş ögeleri eşdeğer görünüm sunan üç birleşik farklı derecelerde şeffaflık (veya tersinden ifade edilecek olursa, geçirimsizlik) taşımaktadır. İlgili birleşiklerin şeffaflık/geçirimsizlik derecelerini aşağıdaki gibi bir skalada göstermek mümkündür:

köprü altı
daha şeffaf

denizaltı

daha geçirimsiz

kahvaltı

Görülebileceği üzere, birleşiklerin anlamca geçirimsizlik derecesi arttıkça, birleşigi oluşturan ögelerin ayrı ayrı anlamlarının bilinmesi durumunda dahi genel anlam bu anlamlardan daha zor çıkarılacak veya hiç çıkarılamayacaktır. Bu durumu basit bir yöntemle sınamak mümkündür. Her birleşigin ögeleri arasına $-(n)Xn$ ilgi durumu işaretleyici dâhil edildiğinde ortaya çıkan anlam farklılaşmalarının ve sapmaların derecesi, bir bakıma şeffaflığın derecesine işaret eder. İlk birleşik *köprü-nün altı* şeklinde yeniden kurulduğunda, yapı sadece belirlilik kazanacaktır. İkinci birleşigin aynı şekilde düzenlenmesi durumunda (*denizin altı*) anlam bir bakıma genelleşecek ve ‘deniz yüzeyinin altında ve üstünde yol alabilen savaş veya araştırma gemisi’ (TS: 627) anlamından uzaklaşılacaktır. Üçüncü birleşige aynı yöntem uygulandığında ise (*kahvenin altı*), anlam tamamen farklılaşacak ve birleşigin genel parçalar arası anlamsal içeriğinden herhangi bir iz kalmayacaktır.

Tüm bunlardan hareketle, geçirimsizliğin anlamsal açıdan tahmin edilebilirliği ve çözümlenmeyi zorlaştırdığını belirtmek pekâlâ mümkündür. Bu da, bir birleşik

5 Esasında bu yapı *denizaltı gemisi* öbeğinden eksilerek sözlükselleşmiştir (Akalin 2014: 25). Ancak eşzamanlı olarak yaklaşıldığında, sözcük anlamsal geçirimsizlik barındırır.

kuruluşunun geçirimsizlik seviyesi ile onun sözlüksellik seviyesinin doğru orantılı olduğu hakkında ipuçları verir. Zira bir dilbilgisel yapı sözlükselleştiği derecede özel olarak gerek yazılı gerek zihinsel sözvarlığında kodlanmak ve öğrenilmek durumundadır. İleri derecede sözlükselleşen birleşiklerin öğrenilmesi ve sözvarlığı içerisinde kendisine ayrılan yapısal boşlukta, sözlüksel bütünlük içerisinde barınması gerekir. Aksi hâlde, bağlam söz konusu olsa dahi ilgili birleşikler anlamca geçirimsiz olacağından, iletinin anlaşılabilirliği ve güvenliği olumsuz yönde etkilenecektir. Buna göre, örneğin Türkçeyi yabancı dil veya ikinci dil olarak öğrenen bir aday, *köprü* ve *alt* sözcüklerinin anlamlarını ve -i işaretleyicisinin işlevini öğrendiği takdirde *köprü altı* birleşiminin anlamını kolayca çözümleyecek ve ilk duyduğunda dahi bu birleşimi anlayacaktır. Buna karşın *denizaltı* birleşimini, yine öğelerini bilse dahi özel anlamıyla öğrenmemiş ise ‘deniz yüzeyinin altı/tabanı’ şeklinde çözümleyecek ve yanılacak, ancak esas anlamsal içeriği tahmin etme olasılığı olacaktır. Son birleşik *kahvaltı* ise, ilgili aday için, tüm öğeleri tanısa dahi, çözümlenemez bir nitelik arz edecektir. Zira *kahvaltı* birleşiminin anlamsal içeriği metaforik dönüşümler sonucu tamamen başkalaşmış ve öğelerinden tahmin edilemez hâle gelmiştir.

Görülebileceği üzere, geçirimsizlik seviyesi yüksek birleşiklerin sözvarlığında bağımsız bir öge, bir sözcük olarak kodlanması son derece doğaldır. Ancak bunun aksine, şeffaflık derecesi fazla olan bileşenler anlamsal açıdan tahmin edilebilir olacaktır. Dolayısıyla *köprü altı* gibi bir birleşik, sözvarlığında ayrı olarak kodlanmaya gerek kalmadan *köprü* ve *alt* kelimelerinin ve bunun yanı sıra öbeğin sonundaki ilgili işaretleyicinin işlevinin bilinmesiyle kolayca çözümlenebilecektir. Bir taraftan bunun gibi son derece şeffaf, öte yandan diğer kutuptaki gibi tamamen geçirimsiz birleşikler göz önüne alındığında, birleşikleri şeffaflık derecesine göre daha çok şeffaf olandan daha çok şeffaf olana göre *öbek sözcük*, *sözcüğümsü* ve *sözcük* terimleriyle tanımlamak yerinde olacaktır.

3. Birleşiklerde Baş Öge ve Merkezlilik Kavramı

Baş (head), karmaşık bir dilbilgisel yapıdaki en önemli öge olup öbek yapıların en geniş anlamını karşılar ve dilbilgisel kategorisini belirler (Fabb 1998: 66; Plag 2003: 173; Fromkin vd. 2011: 57). Diğer bir ifadeyle dilbilgisel birliklerde odak anlam ve sözdizimsel işlev daha çok baş tarafından belirlenir. Dolayısıyla birleşiklerde de baş ögenin sağladığı anlamsal içerik, birleşimin toplam anlamsal içeriğinin büyük bir kısmını oluşturur ve başın sözcük sınıfı birleşimin sözcük sınıfını ortaya çıkarır. Ancak birleşiklerde önemli olan, sözdizimselden daha çok anlamsal baştır. Diğer bir ifadeyle, birleşiklerde anlam yönüyle yönetim görevini üstlenen ve kuruluşun ortaya çıkardığı genel anlamın çekirdeğini oluşturan baştır.

Türkçe öbek yapılarında ve birleşiklerde baş genellikle sağda bulunur ve baş ögenin solundaki diğer öğeler başı çeşitli açılardan niteler, tamamlar veya sınırlandırır. Örneğin *süt anne(si)* ile *anne sütü* birleşiklerinde, yapıyı oluşturan sözlüksel, hatta dilbilgisel unsurlar aynı olmasına rağmen, odak anlam ve dolayısıyla başlar farklıdır. İlkinde baş (tanımlanan, nitelenen ve sınırlandırılan odak anlam) *anne* iken, ikincisinde *süt* tür. Öyle ki, her iki birleşik de aynı kategoriden sözlüksel ve dilbilgisel unsurlarla kurulmuş olmasına karşın göndermede buldukları olgular, baş öge dolayısıyla tamamen farklı

ve aynı kavram alanının parçalarını temsil etmelerine rağmen birbiriyle ilgisizdir. İlk birleşikte tanımlanan ve sınırlandırılan kavram *anne* iken, ötekinde *süt*⁶ tür ve sınırlandırıcı/nitelendirici, ‘bir süt türü’nü ifade eder.

Sözlükselleşerek donuklaşmış *resmigeçit* gibi, içerisinde Türkçe ve Türkçe dışı unsurlar barındıran bazı birleşiklerde baş öge solda bulunabilir. Ancak bu, Türkçenin genel bir eğilimini göstermez. Zira böyle bir oluşum sözdizimsel açıdan da Türkçenin genel özelliklerini yansıtmaz. Dolayısıyla bu tür sol başlı birleşikler türetken bir görünüm sunamaz. Buna karşın *bağrı yanık*, *gözü pek* gibi isnat grubu yapısındaki birleşiklerde baş ögenin solda olduğu izlenimi ortaya çıkabilir. Ancak bu tür birleşiklerde ögelerin ayrı ayrı anlamı birleşimin genel anlam çerçevesine eşit olmadığından, herhangi bir baş (nitelenen, odak) ögeden söz edilemez. Zira ilgili örneklerde nitelenen/sınırlandırılan kavram ne *bağır* ne de *göz*⁷’dür. Ayrıca bu tür birleşiklerde belirgin bir baş olmadığı için, birleşik, tek bir sözcük kategorisinden ögelerle kurulmuş olsa dahi, çıktı olan yapının kategorisi bunlardan tamamen farklı bir nitelikte bulunabilir: *oldu*_{EYLEM} + *bitti*_{EYLEM} = *oldubitti*_{AD} gibi. Böylesi birleşikler ileri derecede sözlükselleşerek hem sınıfsal hem de anlamsal açıdan sözvarlığı içerisinde özel olarak kodlanırlar.

	Ad		Ad
Sıfat	Ad	Eylem	Eylem
<i>kara</i>	<i>tahta</i>	<i>oldu</i>	<i>bitti</i>

karatahta ve *oldubitti* birleşiklerinin ağaç gösterimi

İkiden fazla ögeden oluşan ve yine tek bir kavrama göndermede bulunan birleşiklerde baş ögenin belirlenmesi, kavramın niteliğiyle ilgilidir. Örneğin *dizüstü bilgisayar soğutucu* gibi bir birleşik *[[dizüstü bilgisayar] soğutucu]* veya *[[dizüstü] bilgisayar soğutucu]* şeklinde ikili çözümlemeye imkân verir.⁶ Ancak bu çözümlemenin anlamsal içeriği baş ögenin hangisi olduğuna göre değişir. Bu örnekte, her iki çözümleme farklı iki kavrama göndermede bulunur. Dolayısıyla bu tür içmerkezli (anlamca şeffaf, yani ögelerinin ayrı ayrı anlamlarının genel anlamı oluşturduğu) birleşiklerde belli bir dereceye kadar ögeler arası geçirimsizlikten söz etmek mümkündür ve bu geçirimsizlik baş ögenin saptanmasıyla doğrudan ilgilidir. Özyineleme⁷ sayesinde, teorikte sınırsız sayıda ögeye sahip birleşikler ortaya çıksa da, içmerkezli olanlarda baş sadece belli ögelerdir ve geri kalan ögelerin tamamı başı çeşitli açılardan tamamlar, niteler veya sınırlandırır. Aynı durum sözdizimsel öbek yapılarında da gözlemlenir: *[[eski kitap sayfalarının arasından gelen ve insanı başka dünyalara götüren, ama bazen baş ağrıtan] koku]* gibi.

Birleşiklerde çokluk başta olmak üzere çekim veya türetim unsurları daima baş

6 Bu noktada *dizüstü soğutucu* kullanımına rastlamak da mümkündür.

7 Dilbilgisel bir yapının aynı tür ve işlevde ögeler ararak çoğalması, genişlemesi durumu.

üzerine gelir: *ilk + okul > ilkokullar*; *ata + söz-ü > atasözleri* gibi.⁸ Belirgin anlamsal başa sahip olmayan birleşiklerde de ilgili ögeler yine sözdizimsel baş olan en sağdaki öge üzerindedir: *ağır + can-lı > ağırcanlılık* gibi. Ancak bu çalışmada baş ile kastedilen *anlamsal baş* olacak ve tanımlamalar daha çok buna göre yapılacaktır.

Birleşiklerde merkezlilik de, benzer olarak yine anlam odaklı bir kavramdır. Birleşigi oluşturan unsurlardan hareketle anlamın tamamen birleşigin kendi içerisinde veya dışında oluşmasına bağlı olarak çeşitlilik gösterebilir. Genel itibarıyla, toplam anlamı kendisini oluşturan unsurlardan çözümlenebilen, dolayısıyla şeffaflık taşıyan birleşikler daha içte merkezlilik gösterir ve anlam, birleşigin kendi içerisinde mevcuttur. Ancak toplam anlamı kendi içerisinde yer almayan, dolayısıyla dışta kalan birleşiklerde şeffaflık en alt seviyededir ve bu tür birleşikler anlamca çözülemez, tahmin edilemezler.

İçmerkezli, yani merkez anlamı kendi ögeleri içerisinde yer alan birleşikler, kavram ve olguları dolaylı yoldan değil, doğrudan karşılarlar. Diğer bir ifadeyle anlam, birleşigin merkezinde yer alır. Dışmerkezli (anlamca şeffaf olmayan/geçirimsiz veya daha genel bir ifadeyle, anlamı ögelerinden çıkarılamayan) birleşiklerde baş öge belirgin değildir ve baş, birleşigin anlamsal içeriğinin dışında meydana gelir. Diğer bir ifadeyle baş, birleşigi oluşturan ayrı ayrı ögelerle ilgisizdir ve bambaşka bir olguya göndermede bulunur. Bu ise daha çok metaforik veya benzetme yönlüdür. Bazı araştırmacılar birleşiklerde baş kavramını *kategorik baş*, *anlamsal baş* ve *biçimbilgisel baş* şeklinde üçlü sınıflandırma altında incelemiştir (Scalise, Fábregas ve Forza 2009). Bu çalışmanın odak noktası da birleşiklerin anlamsal başı olacağı için yaklaşım, anlam ve şeffaflık/geçirimsizlik yönüyle olacaktır. Yarımerkezli birleşiklerde genel anlam, unsurlardan biriyle doğrudan ilişkili, ama ötekilerle ilgisiz veya metaforiktir. Yine de anlamsal açıdan şeffaflık dışmerkezlilerde olduğu kadar yüksek seviyede değildir. Son olarak eşmerkezli birleşikler ise ögelerin ayrı ayrı merkez oluşturmalarıyla açıklanabilir. Bu tür birleşiklerin ögeleri kendi özel anlamlarını ayrı ayrı muhafaza edip herhangi bir ilişkiye girmeyerek genel anlamın bütünü oluştururlar. Dolayısıyla birden fazla, ama paylaşımlı bir merkezden söz edilebilir.

4. Birleşiklerin Sınıflandırılması

Türkoloji çalışmalarında birleşiklerin sınıflandırılması ağırlıklı olarak yapısal özelliklerine (isim tamlaması şeklinde olanlar, sıfat tamlaması şeklinde olanlar vb. gibi) ve söz dizimi içerisindeki işlevlerine dayalı olarak (ortaya çıkan birleşiklerin isim veya fiil işlevinde olmalarına göre) yapılmıştır. Ayrıca İSİM+İSİM, SIFAT+İSİM, İSİM+FİL gibi birleşikleri oluşturan ögelerin sözcük kategorilerine göre yapılan sınıflandırmalar da yaygındır (Lewis 1967 [2000]: 230-233; Kornfilt 1997: 472-482; Banguoğlu 1959 [2011]: 297-318; Korkmaz 2003: 137-157; Göksel ve Kerslake 2005: 94-99). Buna karşın, birleşikleri oluşturan ögelere dayalı, anlam özellikleri itibarıyla farklı sınıflandırmalar yapmak mümkündür. Her ne kadar bu noktada anlamsal bazı sınıflandırmalar yapılmış olsa da, bu sınıflandırmalar daha çok birleşikleri oluşturan ögelerin kendi anlamlarını koruyup korumamaları çerçevesinde düzenlenmiştir. Bu

8 (krş. *ayak + kabı > ayakkabılar*, **ayakkapları*, ayrıca konuyla ilgili olarak bk. Sarı 2015: 122)

da; a) birleşikleri meydana getiren ögelerin her birinin kendi anlamını koruması b) bu ögelerden bazılarının anlamca değişmeye uğraması ve c) ögelerin tamamının anlamca değişmeye uğraması şeklinde yapılan üçlü sınıflandırmalara kaynaklık etmiştir (Mustafa Özkan 1996: 96; Korkmaz 2003: 137-138, Eker 2011: 374). Bu türden bir anlamsal sınıflandırmanın temelinde ise tamlayan-tamlanan ilişkisi mevcuttur. Ancak, bir tamlama yapısında olmayan, dolayısıyla tamlayan-tamlanan (niteleyen-nitelenen) ilişkisinin bulunmadığı, farklı anlam çerçevelerinde ortaya çıkan birleşiklere rastlamak da mümkündür. Bu tür birleşiklerde belirgin bir baş öge bulunmaz veya baş ögenin gerçekten baş olup olmadığı tartışmalıdır. Örneğin *okuryazar* gibi bir birleşikte *yazar* ögesi bir baş görünümü sunmaz. Dolayısıyla *okur*, *yazar*'ın bir niteliğini belirtmez veya onu bir yönüyle sınırlamaz. Zira *yazar*'ın *okur* olma özelliği zaten beklenen bir anlamsal içeriğe işaret eder, yani 'okumak' *yazar*'ı bir şekilde tanımlamak için kullanılmaz. Bunun yanı sıra *çocuk gelin* gibi bir birleşik yapısını *çocuk [yaştaki/olan] gelin* çözümlemesinin yanı sıra *çocuk-gelin* yani *hem çocuk hem gelin* şeklinde anlamsal bir içerikle de yorumlamak mümkündür. Kısacası, her birleşik, genel kanının aksine bir tamlama görüntüsü sunmayabilir. Bu açıdan, ögeler arasındaki anlamsal ilişkiler noktasında farklı sınıflandırma önerileri getirmek gerekebilir.

Ögeler arasında yer alan niteleyen/nitelenen (veya tamlayan/tamlanan) gibi farklı boyutlardaki anlam ilişkileri merkeze konularak yapılan tanımlamalara da rastlanılmaktadır: örn. '[...] bir adın, bir nesnenin yapıldığı maddeyi, yetiştiği yeri [...] gösterme, aitlik belirtme [...]' (Korkmaz 2003: 138) veya 'cinsiyet bildirme, yemek adı bildirme, sokak adı bildirme' vs. (Göksel ve Kerslake 2005: 94-95) gibi. Ancak bunlar, kapsayıcı bir sınıflandırma önerisi olacak derecede sistematikleştirilmemiştir ve çok ayrıntılı anlam örüntülerinden sadece belli başlılarını yansıtmaktadır. Bu noktada, çok farklı anlamsal ilişkilerle karşılaşmak mümkündür. Örneğin *test kitabı* 'içinde test barındıran kitap' kavramına göndermede bulunurken, *el kitabı* 'içinde el barındıran kitap' veya *boyama kitabı* yapısından eksilmeyle ortaya çıkması muhtemel *boya kitabı* 'boya içeren kitap' anlamlarını barındırmaz (kapsanan-kapsayan ilişkisi vb.). Dolayısıyla birleşikler, aynı anlamsal içeriğe sahip baş ögeye sahip olsalar ve aynı yapısal özellikleri sergileseler dahi genel ve ögeler-arası anlam ilişkileri bakımından, birbirinden çok farklı görünüm içerisinde olabilirler. Bu yönüyle içmerkezli olsalar dahi birleşiklerle ilgili böylesi sınıflandırma ve sınırlandırmalar, birer anlamsal yorumlama hükmünde kalacaktır. Zira, benzer olarak *cep kitabı* gibi yapı da olası anlamsal içeriklerden uzaklaşarak 'cebe sığabilen kitap' anlamıyla sözlükselleşmiştir.

Birleşiklerin ögeler-arası anlamsal ilişkiler bakımından tipolojik olarak sınıflandırılmasıyla ilgili en güncel çalışma Bisetto ve Scalise (2009) tarafından yapılmış ve bu çalışmada hem daha önceki sınıflandırma denemelerine yer verilmiş hem de yapılan sınıflandırmanın tüm dünya dilleri için geçerli olacağı düşünülmüştür. Sınıflandırma sonucunda üç ana birleşik türü tespit edilmiş (*tümleyen* 'subordinate', *niteleyen* 'attributive', *eşleyen* 'coordinate') ve her tür kendi arasında ögelerinin baş olma durumlarına göre *içmerkezli* ve *dışmerkezli* olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Bu çalışmada ise birleşikler, anlamsal baş ve ögelerinin şeffaflık durumları etrafında genel bir sınıflandırmaya tabi tutulacaktır. Diğer bir ifadeyle hem ögeler arası baş-anlam ilişkilerini hem de anlamca tahmin edilebilirliği aynı anda merkeze

alan dördlü bir sınıflandırma denemesi yapılacaktır. Bu deneme yapılırken, literatürde daha önce yer alan *dışmerkezli*, *içmerkezli* gibi birleşik özelliklerine yer verilecek, bunun yanı sıra Batı literatüründe daha çok *copulative/coordinate compound* olarak tanımlanan birleşik türü genel özellikleriyle *eşmerkezli* terimiyle karşılanacak ve *yarımerkezli* birleşik türü teklif edilecektir. Sınıflandırma, birincil derecede olacaktır. Diğer bir ifadeyle, ikincil alt başlık ve sınıflandırmalara yer verilmeyecektir. Bu, başka ve ayrıca daha kapsamlı bir çalışmanın konusudur.

4.1. Baş-Anlam ve Şeffaflık/Geçirimsizlik İlişikisine Göre

Merkezlilik Tabanında Bir Sınıflandırma Denemesi

Yukarıdaki yargı ve tanımlardan hareketle, baş ögelerin var olup olmamasına (birleşik içerisindeki konum ve durumlarına) ve bunların genel anlamı ne derece belirgin/görünür, dolayısıyla şeffaf veya geçirimsiz kıldığına göre, merkezlilik kavramı etrafında, Türkçede dört birleşik türünün varlığından söz edilebilir:

1. Belirgin baş içeren ve baş ögenin anlamının genel anlamı önemli ölçüde etkilediği/belirlediği **içmerkezli birleşikler**

2. Yapı dışında baş içeren, dolayısıyla genel anlamı yapıyı oluşturan öğelerce belirlenemeyen **dışmerkezli birleşikler**

3. Belli-belirsiz bir baş içeren, diğer bir ifadeyle başın, genel anlamı önemli ölçüde etkilemediği **yarımerkezli birleşikler**

4. Birden fazla baş içeren, genel anlamın öğelerin ayrı ayrı anlamlarına eşit olduğu **eşmerkezli birleşikler**.

4.1.1. İçmerkezli Birleşikler

İçmerkezli (endocentric) birleşiklerde belirgin bir baş, dolayısıyla birleşikğin öğeleri içerisinde barınan odak anlam/kavram yer alır. Baş öge çekirdek anlamı ifade eder ve birleşikğin sözcük sınıfı başın sözcük sınıfıyla aynıdır (Aronoff ve Fudeman 2011: 114). Türkçede bu tür birleşiklerde baş öge en sağda yer alır ve bu ögenin solundakiler başı bir yönüyle niteler, tanımlar, sınırlandırır veya onunla başka bir anlam ilgisi kurar. Örneğin *el sabunu* bir sabun çeşidini ifade eder. Dolayısıyla *el*, baş öge olan *sabun*'u 'el temizliği için kullanılması' yönüyle sınırlandırır ve tanımlar, onu *yüz sabunu* veya -(alt)kavramsal ilişkiler açısından daha farklı bir boyutta olsa da- *arapsabunu* gibi diğer sabun türlerinden ayırır. Aynı yapı *sıvı el sabunu* şeklinde daha fazla sınırlandırılabilir, fakat buna rağmen baş ögenin anlamsal konumu ve önemi değişmez.

Bu tür birleşiklerin her iki ögesi de anlamsal içerikleri itibarıyla şeffaftır ve aralarındaki ilişki tamamen sözlük bilgisine dayalı olarak tahmin edilebilir. Bu tahmin edilebilirlik ve kullanışlılık dolayısıyla dünya dillerindeki birleşiklerin büyük çoğunluğu içmerkezlidir (Booij 2007: 75-76). Zira birleşikliği oluşturan öğelerin ayrı ayrı anlamları göz önünde tutularak genel anlam zihinde çözümlenebilir veya en azından tahmin edilebilir. Baş ögesi iyelik ile işaretlenip belirtisiz isim tamlaması kalıbında kurulan birleşiklerin çoğu içmerkezlidir, ancak durum her zaman böyle olmayabilir.

Örneğin *tavşanbıyığı* yapısı iyelik işaretleyicisi barındırmasına karşın (herhangi bir *tavşanın bıyığını*, ‘bir bıyık şekli’ni veya *bıyık* ile ilgili herhangi bir doğrudan anlamsal ilişkiyi bildirmez.⁹ Bir işaretleyici olmaksızın AD + AD, SIFAT + AD vb. kalıplardaki kök birleşikleri arasındaki ilişki de şeffaf olmayabilir, diğer bir deyişle ilgili kuruluşlar her zaman içmerkezli bir görünüm sunmayabilir. Örneğin *dış borç* şeffaf ve içmerkezli iken, *öteberi* herhangi bir şeffaflık taşımaz ve dolayısıyla içmerkezli değildir. Zira *öteberi öte[deki] beri[deki] eşya* yapısından eksilerek sözlükselleşmiştir (Akalin 2014: 25-26). Benzer olarak *toz şeker* gibi bir içmerkezli yapı da, esasında *toz* [haline getirilmiş olan] *şeker* öbeğinden eksiltme yoluyla ortaya çıkmıştır (Gemalmaz 1994: 166). Dolayısıyla içmerkezli birleşiklerde dahi eksiltme sonucu sözlükselleşme durumundan bahsedilebilir. Bundan hareketle, aşağıdaki gibi bir anlamsal ilişki formüleştirebilir:

$$A+C_{\text{'a+b+c'}} \leftarrow A+B+C$$

İçmerkezli birleşiklerde anlam ilgisi çok boyutlu olabilir. Öyle ki, benzer veya aynı kavram alanından öğelerle kurulan birleşiklerde anlamsal ilgi aynı bulunmayabilir. Örneğin *zeytinyağı*, *ayçiçek yağı* veya *findık yağı* bir yağ türünü ifade edip ‘A’dan üretilen/hammaddesi A olan yağ’ şablonunu bildirirken, örneğin *bebek yağı* bu şablonu, yani ‘bebekten üretilen/hammaddesi bebek olan yağ’ anlamını vermez. Yine de, gerek baş gerek yardımcı/sınırlandırıcı/tamamlayıcı öğeler tamamen şeffaf olduğu için, ikinci birleşik de içmerkezli olarak kabul edilir. Dolayısıyla bir birleşik içmerkezli olması, öğeleri arasındaki anlamca ilişkinin boyutuyla ilgili değil, kendisini oluşturan öğelerin anlamca toplamı ve genel kuruluşun anlamsal şeffaflığı/tahmin edilebilirliğiyle ilgilidir. Ancak bazı birleşikler yüksek derecede şeffaflık taşısa da, olası diğer anlamlarından sıyrılarak sadece tek bir anlamıyla dil konuşurlarının sözcüklerine dâhil olabilir. Öyle ki, *at arabası* en az ihtimalle 1. ‘atlar için/atları taşımada kullanılan araba’ ve 2. ‘at(lar)ın çektiği araba’ olmak üzere iki anlama gelebilecekken, bunlardan ikinci anlam kurumsallaşmış ve sözcükte bu anlam yer almıştır. Kısacası, son derece şeffaf bir baş ve tamamlayıcıya sahip olsalar dahi birleşiklerin genel anlamları aynı şeffaflığı göstermeyebilir ve bunlardan sadece biri kurumsallaşmış kullanım alanı bulabilir. Bu tür birleşikleri, ilk ortaya çıktıkları anda potansiyel olarak birden fazla kavramı karşılayabilme durumları dolayısıyla dışmerkezli birleşikler arasında da değerlendirmek mümkün görünmektedir, fakat bu, artzamanlı bakış açısı gerektirir. Eşzamanlı bakış açısıyla bu birleşikler anlamsal açıdan tamamen şeffaftır. Ayrıca potansiyel olarak farklı kavramları karşılama durumlarına rağmen bu tür birleşiklerde öğelerin şeffaflığı tamdır, yani genel anlam öğeler arası ilişkilerle doğru bir şekilde tahmin edilebilir, ileri derecede farklılaşma görülmez. Bununla birlikte dışmerkezli birleşiklerde aranacak en temel ölçütün belirgin bir baş öğeden yoksun olmaları olduğu unutulmamalıdır. Bu ölçüte göre, ilgili birleşikleri dışmerkezli olarak değerlendirmek oldukça güçtür.

İçmerkezli birleşiklerde baş ögenin sözcük sınıfı ortaya çıkan yeni yapının sözcüksel sınıfını belirler. Dolayısıyla örneğin baş öge ad sınıfından ise, birleşik de ad, eylem ise birleşik eylem sınıfından olacak, sözdizimi ve biçimbilgisi açısından bir adın/eylemin sahip olduğu tüm özellikleri taşıyacaktır. Söz gelimi *resim çiz-* gibi bir

9 Bu yapının ve benzerlerinin oluşmasında benzetme ilişkisi ön plandadır. Muhtemel gelişim *tavşan bıyığı gibi bitki veya tavşanın bıyığına benzeyen bitki* > *tavşanbıyığı* şeklindedir.

içerkezli birleşik eylem, *çizmek*'in bir şeklini veya yönünü ifade eder. Aynı şekilde *pişman ol-* da *ol-* genel eyleminin durum ifade eden anlam alanına işaret eder ve pişmanlık durumunu bildirir.

4.1.2. Dışmerkezli Birleşikler

Dışmerkezli (exocentric) birleşiklerde anlamsal baş birleşğin dışında kalır (Haspelmath 2002: 88). Dolayısıyla genel anlam, birleşği oluşturan ögeler göz önünde tutularak veya bu ögelerin ayrı ayrı anlamsal içeriklerinin bilinip yorumlanmasıyla ortaya çıkmaz. Birleşğin tamamı özerk bir anlamsal içerik barındırır ve bu içerik ancak ve ancak öğrenilme/edinilme yoluyla çözülebilir. İleri derecede sözlüksellemiş yapılar olmaları dolayısıyla dışmerkezli birleşiklerde anlamsal kararma göze çarpar ve ögeler arasında bir tanımlama/niteleme/sınırlandırma ilişkisi bulunmaz. Örneğin *açıkgöz* bir *göz* türünü veya niteliğini belirtmez. Aynı şekilde, *keçiboynuzu* bir 'boynuz cinsini ifade etmez. Türkçe Sözlük'te (TS) dört farklı tanımlama yapılmış olmasına rağmen *külkedisi*'nde *kül* ve *kedi* arasında herhangi bir anlamsal bağ bulunmaz ve dört tanımlamanın hiçbirisinde yapıyı oluşturan ögelerin ayrı ayrı veya toplam anlamı yer almaz. Dolayısıyla geçirimsizlik, yani anlamca şeffaf olmama, bu tür birleşiklerin en temel özelliğidir. Örneğin, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen birisinin yukarıda örnek olarak verilen birleşikleri öğrenmesi ve kavraması süreci göz önünde bulundurulduğunda, geçirimsizlik kavramı daha iyi anlaşılabilir olacaktır. Dışmerkezli birleşikler sadece anlamsal açıdan bu özelliği gösterirler, aksi hâlde görünüm açısından içerkezli birleşiklerle aynı yapıya sahiptirler (Plag 2003: 186-187).

Birleşiklerin dışmerkezli olup olmadıkları, baş görünümü ögelerine veya niteleyici unsurlarına anlamsal içerikli sorular yöneltilerek bulunabilir. Örneğin *kazayağı* 'göz kenarında oluşan kırışıklık' birleşğine 'Bir ayak türü mü?' veya 'Kazın ayağı mı?' gibi sorular yöneltildiğinde cevap olumsuz olacaktır. Dolayısıyla bu kuruluş, bir dışmerkezli birleşik hükmündedir. Buna karşın *kol saati* birleşğine 'Bir saat türü mü?' gibi basit bir soru yöneltildiğinde dahi cevap olumlu olacak ve bu da birleşğin içerkezli olduğunun ispatı için yeterli gelecektir. *Göz at-*, *zoruna git-* gibi birleşik eylemlerdeki dışmerkezlilik ise deyimleşme dolayısıyla belirgindir. Zira deyimleşmiş durumdaki bu yapılarda birleşği oluşturan ögeler arasında herhangi bir anlam ilişkisi göze çarpmaz ve yapının genel anlamı, ögelerin anlamından çıkarılamaz.

Dışmerkezli birleşiklerin, belirgin bir baş öge taşınamaları gibi gerekçeler dolayısıyla gerçekten birleşik olup olmadıkları da tartışmalıdır (bu konudaki tartışmaların özeti için bk. ten Hacken 2000: 358). Zira bir baş ögeye sahip olmamaları, bu tür birleşiklerin anlamca geçirimsizliğini artırmakta ve bir birleşikten ziyade sözlükselleşmiş yapılar olarak düşünülmesine olanak sağlamaktadır. Dışmerkezli birleşiklerin, anlamsal içeriğin kaybı/değişmesi ve sözvarlığında kodlama gerektirmesi gibi sözlükselleşmenin temel ölçütlerini taşımaları da onların bu noktadaki tartışmalar içerisinde yer almasına sebep olmaktadır. Štekauer (1999) de dışmerkezli birleşiklerin aslında özgün birer birleşik hükmünde bulunmadıklarını ve bu tür kuruluşların eksiltme sonucu ortaya çıktığını savunur (s. 91-93). Buna uygun olarak Türkçede de örneğin *bülbülyuvası* 'tatlı çeşidi', *hanmeli* 'çiçek türü' gibi dışmerkezli bir görünüm sunan birleşikleri *bülbülyuvası* [*gibi/şeklinde tatlı*] veya [*tatlısı*] ve *hanmeli* [*gibi/*

görünümlü çiçek] veya [*çiçeği*] şeklinde ortaya çıktığı malumdur. Dolayısıyla baş ögeyi birleşğin eksilen ögesi olarak düşünmek mümkün hâle gelir. Dışmerkezli birleşiklerde başın birleşik dışında bulunmasından kasıt da budur. Bundan hareketle dışmerkezli birleşikler aşağıdaki gibi bir formülle açıklanabilir:

$$A+B_{ab+c} \leftarrow A+B + C$$

Ögeler arasındaki anlam ilişkisi eski bir benzetmenin veya daha farklı metaforik ilişkilerin kalıntısı olsa da, eşzamanlı bakış açısıyla bu tür birleşikler tamamen geçirimsiz hâle gelerek sözlükselleşmiştir. Öyle ki *kahvaltı*, *öteberi* veya bir anlam kopyası olan *balayı* gibi dışmerkezli birleşiklerin eksiltme veya metaforlaştırma süreci sonucu ortaya çıktığını savunmak güç görünmektedir. Bu noktada, örneğin *demirbaş* gibi dışmerkezli bir birleşğin *demirbaş eşya* öbeğinden eksilme sonucu ortaya çıkmış olması (Sarı 2015: 52) durumunda dahi, ilgili özgün öbektaki *demirbaş* kuruluşunun kendi içerisinde yüksek derecede geçirimsizlik, diğer bir ifadeyle dışmerkezlilik taşıdığı ortadadır. Dolayısıyla Ştekauer'ın bu tespitinin tüm dışmerkezli birleşiklere uygulanması mümkün görünmemektedir. Ayrıca bu birleşik türünde sözcük sınıfı, sınıf belirleyici bir baş ögenin bulunmaması dolayısıyla ögelerden bağımsız olarak gelişebilir. Örneğin *veryansın* birleşğinde her iki ögenin de eylem kökenli olmasına rağmen, birleşğin genel sözdizimsel/sözlüksel sınıfı ad niteliğindedir. Bu durum, işlev değişimini de ilgilendiren farklı bir sözcük oluşturma/kavram karşılama mekanizmasının birleştirme ile olan etkileşimini göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç olarak, ortaya çıkışları itibarıyla birleşiklerin temel kuruluş özelliklerine sahip olmaları, ancak baş barındırmamaları ve anlamsal bütünlük yönüyle içmerkezli birleşiklerden ayrılmaları, bu tür dışmerkezli yapıların, birleşiklerin bir alt türü şeklinde tanımlanmalarına imkân verir.

4.1.3. Yarımmerkezli Birleşikler

Bu türdeki birleşiklerde ögeler arasında içmerkezli birleşiklerde olduğu gibi doğrudan bir anlamsal ilişki bulunmasa da, belli dereceye kadar sezilebilir bir ilişkinin varlığı mevcuttur. İlgili kuruluşlarda anlamsal bir başın varlığı örtüktür, fakat örtük de olsa, baş öge ya da baş ögeyi tanımlayan/sınırlandıran ögelerden bir kısmı veya tamamı bir yönüyle anlamını korur ve bu anlam birleşğin genel anlamında etkili olur. Böyle bir korunma olmasa dahi birleşğin toplam anlamında yapıyı oluşturan ögelerin anlamları bir yönüyle sezilebilir. Dolayısıyla ögelerin anlamları ile birleşğin genel anlamı arasındaki dolaylı veya doğrudan ilişki bir dereceye kadar belirgindir. Bu belirginlik içmerkezli birleşiklerdeki kadar en üst seviyede değildir, fakat dışmerkezli birleşiklerdeki gibi en az seviyede de bulunmaz. Yine de, ilgili birleşikler sözcükte ayrıca kodlanmak durumundadır, yani bir bakıma sözlükselleşmiştir veya sözlükselleşme eğilimindedir. Dolayısıyla yarımmerkezli birleşikleri anlam ilişkileri bakımından içmerkezli birleşikler ile dışmerkezli birleşikler arasında bir yere konumlandırmak mümkün görünmektedir.

Türkçede bu tür birleşikler arasında değerlendirilebilecek *yayınevi* örneğinden hareketle şunları belirtmek mümkündür: İlgili birleşik yapısındaki genel anlam 'kitap

vb. basılı yayınları satan veya basan kuruluş' şeklindedir. Dolayısıyla birleşğin ilk ögesi olan *yayın*, bu anlamsal içeriğin temelini oluşturmaktadır. Ancak ikinci öge olan *ev*, genel anlama herhangi bir doğrudan katkı yapmamaktadır. İlgili yapının içmerkezli olarak düşünülmesi durumunda bir *ev* türünden veya evle ilgili herhangi bir ilişkiden bahsetmek gerekecektir. Bu bakımdan birleşği içmerkezli olarak düşünmek, sadece bu yönüyle dahi mümkün olmayacaktır. Diğer taraftan, yapının dışmerkezli olarak değerlendirilmesi durumunda, genel anlamın ögelerden hiçbiriyle örtüşmemesi şartı aranacak, fakat *yayın*'ın genel anlamla ilinti olduğu, dolayısıyla örtüştüğü görülecektir. Dolayısıyla bu birleşik dışmerkezli olarak yorumlanmaya da elverişli değildir. Sonuç olarak, her iki birleşik türünün özelliklerini barındırması dolayısıyla, bu nitelikteki birleşikleri *yarımerkezli* olarak tanımlamak daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır.

Yukarıdaki örnekle benzer olarak *dönme dolap*, 'dönmek' eyleminin anlamsal içeriğini bire bir yansıtmakta ve genel anlama büyük oranda katkı yapmaktadır, fakat *dolap* bu anlamı doğrudan etkilememekte ve anlamın bütününe temel anlamıyla katkı yapmamaktadır. Öte yandan *altıpatlar* 'altı fişek kapasitesine sahip namludan kırmalı tabanca türü' gibi bir birleşğin ögeleri, şeffaflıkları açısından genel anlamla doğrudan ilintilidir. Birleşğin ifade ettiği kavram (tabanca) hem altı mermi kapasitesine sahiptir (*altı*) hem de doğal olarak patlama özelliği gösterir (*patlar*). Ancak bu anlamsal içeriklerine rağmen genel anlamı vermesi zordur. Yine de dışmerkezli kabul etmek güç görünmektedir. Zira *altıpatlar*'ın *aşamsefası* veya *açık göz* gibi tamamen dışmerkezli birleşiklere göre daha geçirimli olduğu söylenebilir.

Bir ad ve bir yardımcı eylem ile kurulan birleşik yapılarında eylemin anlamsal içeriğini koruyamaması, diğer bir ifadeyle geçirimsizlik barındırması ancak adın genel anlama hâkim olması, yani şeffaflık taşıması durumu da, yarımerkezli birleşikler kapsamında değerlendirilebilir: *dayak yemek*, *telefon etmek*, *yok olmak* vd. gibi. Ancak *kafa şişirmek*, *ayak diremek* gibi birleşik fiil yapıları, zamanla anlamsal içeriğin kaybı ve tam geçirimsizleşmenin ortaya çıkması sebebiyle dışmerkezli birleşik fiiller kapsamında değerlendirilmelidir. Zira bu tür yapılarda anlam her iki ögenin dışında oluşmaktadır ve dolayısıyla ögelerden bağımsızdır. Sözlükselleşme açısından bakıldığında ise, ilgili birleşik fiil yapılarının sözcükte örneğin *balon şişirmek* birleşiminin aksine daha özel olarak kodlanması gerektiği ortaya çıkacaktır.

4.1.4. Eşmerkezli Birleşikler

Batı literatüründe *copulative* veya *coordinate compound* terimi ile ifade edilen, Türkçede *eşmerkezli* terimiyle karşılanabilecek bu birleşik türünde, birleşği oluşturan ögelerin aynı statüyü paylaşması (Arcodia, Grandi ve Wälchli 2010: 177) esastır. Gerek aralarındaki anlamsal ilişkiler gerek sözcük sınıfları yönüyle, bu tür birleşiklerin kuruluşunda rol oynayan ögeler nitelik ve anlama katkıları bakımından eşdeğerdir. Eşmerkezli bir birleşik kuruluşunun toplam anlamı, ayrı ayrı ögelere bölünmesiyle hesaplanabilir. Dolayısıyla ögeler arasında tamlama/niteleme/sınırlandırma gibi ilişkiler söz konusu değildir ve bir öge diğerini bu ilişkiler açısından etkilemez. Kısacası, eşmerkezli birleşikler oluşturan ögeler eşit bir anlam değerine sahiptir (Lieber 2005: 378) ve anlamsal içerik, ögelerin sahip olduğu anlam değerlerinin bir arada düşünülmesiyle tahmin edilebilir veya ilgili kavram zihinde canlandırılabilir: *biçerdöver*, *çekyat*, *uyurgezer*, *konargöçer* gibi.

Eşmerkezli birleşiklerde, birleşigi oluşturan öğelerden hiç biri diğerinden daha önemli değildir (Plag 2003: 187) ve anlamsal açıdan bu tür birleşikler baş ögeye sahip olmazlar (ten Hacken 2000: 359). *Eliaçık*, *karnıyarık*, *çekyat* gibi birleşikler, belirgin bir niteleyici ve baş ögeye sahip olmamaları dolayısıyla dışmerkezli olarak değerlendirilmiştir (Van Schaak 2002: 13), ancak bunlardan *çekyat* gibi, bir kavramı esas özellik veya özellikleri itibarıyla eşdeğer olarak betimleyen birleşikler, tamamen dışmerkezli olarak düşünülemez. Kavrama dayalı genel anlam, öğelerin ayrı ayrı anlamlarının toplamı olduğundan, bu tür birleşikleri artalarda iki baş taşıyor olarak düşünmek mümkündür, zira *çekyat* hem 'çekme' hem de 'yatma' hareketlerini anlamca şeffaf bir biçimde bildirmektedir ve toplam anlam ilgili kavramın en temel özelliğine işaret etmektedir. Benzer olarak *uyurgezer* (bir insan) hem 'uyuma' hem de 'gezme' eylemlerini aynı anda yapmakta, *gelgit* olayında 'gelme' ve 'gitme' hareketlerinin ikisi birden gözlemlenmektedir.¹⁰

Tüm bunlardan hareketle, bu türdeki birleşiklerde, yapıyı oluşturan ve girdi olarak düşünülebilecek öğelerin ayrı ayrı anlamsal içerikleri, çıktı niteliğindeki birleşimin genel anlamını oluşturur. Bu anlam ise, genellikle A+B öğeleri arasında [hem A hem B], [A, ama aynı zamanda B] veya kısaca [A ve B] şablonlarıyla örtüşür. Örneğin *uyurgezer* birleşigi bu şablonlara göre 'hem uyur hem gezer' ve daha az uyumla 'uyur ve gezer' veya *çekyat* 'çek ve yat', buna göre daha fazla uyumla 'önce çek ve sonra yat' şeklinde çözümlenebilir. Dolayısıyla eşmerkezli birleşiklerde niteleyen/nitelenen ilişkisi olmadığı gibi başın durumu da kısmen belirsizdir. Bundan hareketle, yukarıda da belirtildiği gibi, ya herhangi bir başın var olmamasından ya da birden fazla başın varlığından söz edilebilir.

Bu türdeki birleşikler her zaman bir kavramı göstermeyebilir, zaman zaman tek başlarına bir nitelik bildirebilirler. Ancak yine de, sözlükselleşme sonucu tek başlarına bir kavramı karşılayabilecek niteliğe sahiptirler: *yapboz* gibi. Bunun yanı sıra, anlamsal birtakım farklılaşmalar dolayısıyla bu birleşik türünü kendi içerisinde sınıflandırmak mümkündür. Örneğin, *çekyat*, *gelgit*, *kaçgöç* gibi eşmerkezli birleşikler sözlükselleşmiş tek bir kavrama işaret ederken, yine eşmerkezli olarak değerlendirilebilecek ve yazımda, öğeleri arasında - eklenerek gösterilme eğilimi taşıyan *imam-hatip*, *eğitim-öğretim*, *kadir-kıymet*, *ana-baba* gibi ikileme-birleşik şeklindeki kuruluşlar öğelerinin her anlamını ayrı ayrı barındırır. Bu yönleri dolayısıyla ilgili yapılar önceki eşmerkezli birleşiklerden anlamca farklılaşan bir alt kategori içerisinde değerlendirilebilir. Ancak genel özellikleri itibarıyla yine öğeleri arasında niteleme, sınırlandırma veya tanımlama ilişkisinin bulunmaması, ayrıca *hem A hem B*; *A, ama aynı zamanda B* ve *A ve B* şablonlarına uygunlukları göz önüne alındığında, ilgili birleşiklerin eşmerkezli olduğu daha belirgin hâle gelecektir. Bu noktada, Türkçedeki eşmerkezli birleşikler üzerine yapılacak daha ayrıntılı bir çalışma, ilgili birleşik yapılarının tüm yönleriyle tanımlanması ve sınıflandırılması açısından önem arz edecektir.

10 Yine de, ilk karşılaştığı anda bu türden birleşiklerin, göndermede buldukları ilgili kavramları zihinde canlandırarak derecede şeffaf olmadıkları ve bu nedenle dışmerkezli olarak değerlendirilmeleri gerektiği düşünülebilir. *Yanardöner* gibi eşmerkezli sayılabilecek bir birleşikte bu durum daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla eşmerkezli birleşikler kendi aralarında geçirimlilik derecelerine sahiptirler.

Sonuç

Birleşikler, Türkçede birbirinden çok farklı anlamsal ilişkiler ağıyla kurulmaya müsaittir. Dolayısıyla ögelerin birbirleriyle olan anlamsal ilişkileri merkezinde kapsayıcı temel bir sınıflandırmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışmada da, baş ögeler ve merkezlilik çerçevesinde böylesi bir sınıflandırma denemesi yapılmıştır. Sınıflandırmadaki temel ölçüt ise, genel anlamsal içeriğin ne dereceye kadar birleşimin kendi içerisinde oluştuğu ve dolayısıyla şeffaflık ve geçirimsizlik olmuştur.

Birleşiklerin kabaca A ve B ögelerinden meydana geldiği düşünüldüğünde, bu ögeler arasındaki genel anlamsal ilişkiler ve bunların birleşimin toplam anlamına etkisi aşağıdaki gibi bir tabloda özetlenebilir:

İçmerkezli Birleşikler

➔ A ile B arasında doğrudan bir anlam ilişkisi söz konusudur. Şeffaflık en yüksek seviyededir. Çoğunlukla A, B'yi bazen de B, A'yı çeşitli yönleriyle tanımlar, tamamlar, sınırlandırır veya niteler.

Yarımerkezli Birleşikler:

➔ A ile B arasında dolaylı yoldan anlam ilişkisi mevcuttur. Belli bir dereceye kadar şeffaflıktan bahsedilebilir. İlgili anlam ilişkisinin azlığı veya çokluğu kavramla doğrudan ilişkili olmayı gerektirebilir.

Dışmerkezli Birleşikler:

➔ A ile B arasında doğrudan ya da dolaylı hiçbir anlamsal ilişki göze çarpmaz. Ögeler-dışı benzetme, anımsatma gibi metaforik ve metonimik ilişkilerle bağ kurulabilir. Şeffaflık ya yoktur ya da yok denecek kadar azdır.

Eşmerkezli Birleşikler:

➔ A ile B arasında eşdeğer düzeyde anlam ilişkisi söz konusudur. Şeffaflığın derecesi değişkendir. Genel anlam 'hem A hem B', 'A, ama aynı zamanda B' veya 'A ve B' şablonlarıyla örtüşür.

Anlamsal içeriğin ve ilişkilerin korunmasına göre birleşik türleri aşağıdaki gibi bir çizelgede yer alabilir. Bu çizelgede korunma, şeffaflık veya geçirimsizliği doğrudan etkilediği için, korunmanın azalması geçirimsizlikle, artması da şeffaflıkla doğru orantılı olacaktır.

içmerkezli	>	yarımerkezli	>	dışmerkezli
tam korunma		kısmi korunma		en az korunma

Eşmerkezli birleşiklerde ise korunma görecelidir. Bazı eşmerkezli birleşiklerde tam korunma görünürken (örn. *imam-hatip*, *kuzeydoğu*, *okuryazar* vs.), bazılarında

(örn. *indibindi*, *gelgit* vs.) anlamsal içerik bir miktar geçirimsizlik barındırabilir, dolayısıyla anlamca şeffaflık tam olmayabilir. Yine de çoğu durumda dışmerkezli birleşiklerde olduğu gibi yüksek derecede geçirimsizlikten söz edilemez.

Görüleceği üzere, bu sınıflandırmaya yöneltilebilecek eleştirilerden biri, eşmerkezli birleşik tanımlamasının diğer tanımlamaları (içmerkezli, dışmerkezli ve yarımerkezli) kapsayabileceğiyle ilgili olabilir. Zira eşmerkezli birleşiklerin bazıları, yukarıda da belirtildiği gibi, kendi ögeleri arasında şeffaf bir anlamsal ilişki göstermeyebilir. Bu da, bu tür eşmerkezli birleşiklerin aslında içmerkezli ve dışmerkezli birleşiklerden oluşabileceği izlenimini uyandırabilir. Örneğin *uyurgezer* anlamca şeffaf bir eşmerkezli birleşik iken *oldubitti* geçirimsiz bir eşmerkezli birleşik görünümü sunabilir. Zira birleşigi oluşturan *ol-du* ve *bit-ti* ögelerinin anlamsal içerikleri birleşigin genel anlamına doğrudan aktarılmamıştır, ancak bu anlamsal içerik dahi genel anlamla bir yönüyle ilişkilidir. Dolayısıyla eşmerkezli birleşiklerde saf bir geçirimsizlikten, dolayısıyla dışmerkezlilik ile iç içe geçme durumundan söz edilemez. Benzer olarak Scalise vd. (2009: 81) de, eşmerkezli birleşiklerin dışmerkezlilik barındırmadığı sonucuna varmıştır.

Birleşiklerle ilgili olarak yabancı literatürde yapılan sınıflandırmalar, Türkçe için her durumda geçerli olmayabilir. Bu sınıflandırma denemesi, Türkçenin genel özellikleri göz önünde bulundurularak ve Türkçeyi odağa alarak yapılmaya çalışılmıştır. Ancak yine de farklı anlamsal ilişkilere ve ölçütlere göre daha ayrıntılı ve kapsayıcı sınıflandırmalar yapmak mümkündür. Özellikle bu sınıflandırmada yer verilen ölçütlerin her birinin kendi içerisinde de ayrıca çeşitlendirilebileceği düşünüldüğünde, farklı yapı-anlam ilişkileri bağlamında daha fazla alt başlıktan oluşan sınıflandırmaların yapılmasının mümkün olacağı ortaya çıkacaktır.

Kaynakça

- AKALIN, Şükrü Halük (2014). “Türkçede Eksilteli Yapıdan Sözlükselleşme”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2), s. 13-29.
- ARCODIA, Giorgio F., Nicola Grandi ve Bernhard Wälchli (2010). “Coordination in Compounding”, *Cross-Disciplinary Issues in Compounding* (Ed. Sergio Scalise ve Irene Vogel). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, s. 177-198.
- ARONOFF, Mark ve Kirsten Fudeman (2011). *What is Morphology?*, Oxford: Wiley-Blackwell.
- BALCI, Ayla (2011). “Biçimbilim-III: Sözlüksel Biçimbilim”, *Genel Dilbilim-I* (Ed. Sumru Özsoy ve Zeynep Erk Emeksiz), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s. 60-89.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2011). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAUER, Laurie (2006). “Compounds and Minor Word-Formation Types”, *The Handbook of English Linguistics* (Ed. Bas Aarts ve April McMahon), Singapur: Blackwell Publishing, s. 483-506.
- BISETTO, Antonietta ve Sergio Scalise (2005). “The Classification of Compounds”, *Lingue e Linguaggio* 4 (2), s. 319-332.
- BOOIJ, Geert (2007). *The Grammar of Words - An Introduction to Morphology*, Oxford: Oxford University Press.
- DEDE, Müşerref Ağan (1978). *A Syntactic and Semantic Analysis of Turkish Nominal Compounds* (Doktora Tezi). University of Michigan.

- DEMİRCAN, Ömer (1977). “Bileşik Sözcük ve Bileşik Sözcüklerde Vurgu”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EKER, Süer (2011). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2004). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım.
- FABB, Nigel (1998). Compounding. *Handbook of Morphology*, (Ed. Andrew Spencer ve Arnold Zwicky). Oxford/L: Blackwell Publishing, s. 66–83.
- FROMKIN, Victoria, Robert Rodman ve Nina Hyams (2014). *An Introduction to Language*, 10th Edition. Boston: Wadsworth, Cengage Learning.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1994). “Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı”, *Atatürk Üniversitesi Tarihîyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4, s. 165-172.
- GÖKSEL, Aslı ve Belma Haznedar (2007). “Remarks on Compounding in Turkish”, *MorBo Comp Project*. University of Bologna, s. 1-24.
- GÖKSEL, Aslı ve Celia Kerslake (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*, London: Routledge.
- GREENBERG, Joseph H. (1963). “Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. *Universals of Language* (Ed. Joseph H. Greenberg), Cambridge, Mass.: MIT Press, s. 73–113.
- HACKEN, Pius (2000). Derivation and Compounding. *Morphologie - Morphology: Ein Handbuch zur Flexion und Wortbildung - A Handbook on Inflection and Word Formation* (Ed. Geert Booij, Christian Lehmann ve Joachim Mugdan). Berlin: Walter de Gruyter, s. 349-360.
- HASPELMATH, Martin (2002). *Understanding Morphology*, London: Arnold.
- HİRİK, Erkan (2015). “Anlam Değiştirme Aracı Olarak Olumsuzluk Eki –mA”, *Karadeniz Araştırmaları* 44, s. 167-185.
- KORKMAZ, Zeynep (1994). “Birleşik Kelimeler ve Yazılışları Üzerine”, *Türk Dili*, S. 501, s. 180-186.
- KORKMAZ, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORNFILT, Jaklin (1997). *Turkish (Descriptive Grammars)*, London: Routledge.
- LARDIERE, Donna (2006). Words and their parts, *An Introduction to Language and Linguistics* (Ed. Ralph Fasold ve Jeff Connor-Linton), Cambridge: Cambridge University Press.
- LEWIS, Geoffrey (1967) [2000]. *Turkish Grammar*, New York: Oxford University Press.
- LIEBER, Rochelle (2005). “English Word-Formation Processes: Observations, Issues, and Thoughts on Future Research”, *Handbook of Word-Formation* (Ed. Pavol Štekauer ve Rochelle Lieber). Dordrecht: Springer, s. 375-427.
- MENZ, Astrid (2008). “Kılavuzlarda ve Kullanımlarda Türkçe İmla”, *Türkiye’de Dil Tartışmaları* (Der. Astrid Menz ve Christopher Schroeder), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 41-71.
- PLAG, Ingo (2003). *Word-Formation in English (Cambridge Textbooks in Linguistics)*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ÖZKAN, Mustafa (1996). “Yapılış, Yazılış ve Kullanılışları Bakımından Birleşik Kelimeler”, *İlmi Araştırmalar* 2, s. 95-110.
- ÖZKAN, Nevzat (2011). “Türkçedeki Yabancı Unsurları Tasnif Denemesi”, 38. *ICANAS Bildiriler Kitabı - Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi*, C. III., Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, s. 1343-1359.
- ÖZSOY, Sumru (2002). *Türkçe’nin Yapısı-1: Sesbilim*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- SARI, İsa (2015). *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- SCALISE, Sergio, Antonio Fábregas ve Francesca Forza (2009). "Exocentricity in Compounding", *Gengo Kenkyu, Journal of the Linguistic Society of Japan* 135, s. 49-83.
- van SCHAAIK, Gerjan (2002). *The Noun in Turkish. Its Argument Structure and the Compounding Straitjacket*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- ŠTEKAUER, Pavol (1999). "Fundamental principles of an onomasiological theory of word-formation in English", *Brno Studies in English* 25, s. 75-98.
- TEKİN, Talat (2013). "Birleşiklerin Tanımı ve Yazımları", *Makaleler 3: Çağdaş Türk Dilleri*, (Haz. Emine Yılmaz ve Nurettin Demir), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 343-350.
- TS=*Türkçe Sözlük*. 2011. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YÜCEOL ÖZEZEN, Muna (2014). "Türkiye Türkçesinde Birleşik Sözcük Sorunu Yalnızca Bir Yazım (imla) Sorunu mudur?", *Discussions on Turkology, Questions and Developments of Modern Turkology Studies* (Ed. Öztürk Emiroğlu, Marzena Godzinska ve Filip Majkowski), Varşova: Varşova Üniversitesi Yayınları, s. 748-758.